

ULUSLARARASI FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI KAPSAMINDA TÜREV ÜRÜN SÖZLEŞMELERİNİ DEĞERLEME ve RAPORLAMA YAKLAŞIMI

VALUATION AND REPORTING APPROACH OF DERIVATIVE CONTRACTS
UNDER INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

Arif AYLUCİTARHAN*

Aslı TÜREL**

ÖZ

Günümüz ekonomik koşulları dolayısı ile uluslararası piyasalarda faiz ve kur istikrarsızlığı yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu şartlar altında reel sektör işletmeleri ve finansal kurumlar hem yurt içi hem de yurt dışı faaliyetlerini istikrarlı ve öngörülebilir şekilde yürütmek ve mevcut şartlar altında spekülâtif gelir sağlamak üzere yaygın olarak türev ürün sözleşmelerini kullanmaktadır. Bu çalışma kapsamında türev ürün sözleşmelerinin değerlendirme ve raporlanmasına ilişkin Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) incelenmiş ve açıklanmıştır. Türev ürün sözleşmelerinin UFRS'ye göre değerlendirilmesi ve raporlanmasının temelde bütüncül, finansal raporlama bazlı olduğu ve sözleşmelerin kullanım amacının (ekonomik özünün) bu raporlamaya yön verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan araştırmada 2016 yılında BİST 100 endeksinde yer alan reel sek-

ABSTRACT

On the occasion of today's economic conditions international interest rate and currency instability is intensively experienced. Under these conditions, real economy businesses and financial businesses are widely using derivative contracts for carrying out their domestic and international activities in stable and foreseeable way and under current conditions for making speculative income. In this study regarding valuation and reporting of derivative contracts International Financial Reporting Standards (IFRS) are explained. It is concluded that IFRS valuation and reporting of derivative contracts are essentially holistic, financial reporting based and intended purpose (economic substance) gives direction to this reporting. In the research conducted within the concept of study financial reporting parts and disclosures of non-financial companies listed in

* Vergi Müfettişi, Dr.

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Anabilim Dalı

M.G.T.: 05.10.2018 / M.K.T.: 16.10.2018

tör şirketleri ile Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının taraf oldukları türev ürün sözleşmelerine ilişkin yapmış oldukları finansal tablo dipnot açıklamaları incelenmiştir. Elde edilen verilere göre hem türev ürün sözleşmelerine taraf olunma oranının önemli düzeyde olduğu, hem de türev ürün sözleşmelerinin kullanım amacına uygun olarak raporlandığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, reel sektör işletmelerinin türev ürün sözleşmelerine daha çok riskten korunma amacı ile taraf olduğu, mevduat bankalarında taraf olma amacının daha çok spekülasyon olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türev Ürün Sözleşmesi, UFRS 9, Forward, Future, Swap, Opsiyon.

Borsa İstanbul 100 Index (BİST-100) and deposit banks that operate in Turkey in 2016. It is arrived at a conclusion that as substance ratio of being part of derivative contracts is significant and it has been made reporting befitting with intended purpose of derivative product contracts. While non-financial companies are being part of derivative product contracts mostly with the purpose of risk hedging, in deposit banks this purpose is mostly speculative.

Keywords: Derivative Contract, IFRS 9, Forward, Future, Swap, Option.

GİRİŞ

Türev ürün sözleşmelerine dair işlemler Dünya’da ve Türkiye’de ekonomi ve işletme ölçeğinde önemli bir hacim teşkil etmektedir. Türev ürün sözleşmeleri ile ilgili değerlendirme ve raporlama esasları Uluslararası Finansal Raporlama Standartları kapsamında finansal araçlar ile ilgili düzenlemeler içerisinde düzenlenmiştir. UMS 32 kapsamında sınıflandırma ve tanımlarına yer verilen finansal araçların, değerlendirme ve raporlama esaslarına dair düzenlemeler önce UMS 39 ve daha sonra da UFRS 9 kapsamında yapılmıştır. Yine UFRS 7 kapsamında finansal araçlar ile ilgili gerekli dipnot açıklamalarına dair esaslar düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında türev ürün sözleşmeleri finansal durum tablosu (bilanço) içine taşınarak, bu sözleşmelerin ekonomik özüne, kullanım amacına bağlı olarak değerlendirme ve raporlama esasları belirlenmiştir. Temel çatı olarak türev ürün sözleşmelerine alım/satım (spekülasyon) ve riskten korunma amaçlarına yönelik olarak taraf olunabilmekte ve bu sözleşmeler taraf olma amacına yönelik olarak ta raporlanmaktadır. Türev ürün sözleşmelerinin gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan kayıp veya kazancın raporlanması bu sözleşmelerin kullanım amacına yönelik olarak değişmektedir.

Bu çalışmanın amacı, türev ürün sözleşmelerine dair UFRS düzenlemelerinin değerlendirme ve finansal raporlama yaklaşımını ele alarak konunun açıklanması ve anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Ayrıca bu çalışmada 2016 yılında Borsa İstanbul 100 (BİST-100) Endeksinde yer alan reel sektör şirketleri ile Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının taraf oldukları türev ürün sözleşmelerini ve finansal raporlamasını konu alan bir araştırmaya da yer verilmiştir.

1- TÜREV ÜRÜN SÖZLEŞMELERİ

Türev, terim olarak bağımsız bir değer olmadığına, tamamen ardındaki varlığa bağlı, ondan üretilmiş olan bir değere işaret etmektedir.¹ Buradan yola çıkılarak türev ürün sözleşmeleri en genel

¹ S. L. Gupta, Financial Derivatives: Theory, Concepts and Problems, PHI Learning Pvt. Ltd. New Delhi, 2005, s. 4.

biçimi ile “fiyatı ile temelini oluşturan emtia, kur, ekonomik değişken ve finansal araç ile güçlü ilişkisi olan finansal araç” olarak tanımlanmaktadır². Türev ürün sözleşmeleri tanımlarında temel olarak bu sözleşmelerin finansal sözleşme olduğu ve getirilerinin, dayanağı olduğu değişkene bağlı olarak değiştiği unsurları yer almaktadır. Bu iki unsuru birlikte içeren bir tanıma göre türev ürünler, “getirileri ardındaki faktörden türetilmiş finansal ürünlerdir”³. Bu faktör finansal bir sözleşme, menkul kıymet veya hava durumu gibi çok farklı değişkenler olabilecek genişliktedir. Türev ürünlerin performansları bu değişkenlerin hareketlerinden türetilmiş olmaktadır.⁴ Yine risk temelli olarak yapılan bir tanıma göre; türev ürünler temel araçlarda (tahvil, hisse senedi vb.) el değiştirme olmaksızın, riskin diğer tarafa naklini sağlayan yasal sözleşmelerdir⁵. IASB (Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu) tarafından 39 no.lu Uluslararası Muhasebe Standardı (UMS 39) ve 9 no.lu Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (UFRS 9) içinde türev ürün sözleşmelerinin sahip olması gereken üç özelliğin birleştirilmesi ile yapılan tanımlama da şu şekildedir:⁶“Türev ürün sözleşmeleri, belirli bir faiz oranında, finansal araç fiyatında, mal bedelinde, döviz kurunda, fiyat veya oran endeksinde, kredi derecesi veya kredi endeksinde ya da başka bir değişkende veya sözleşmenin taraflarından birine özgü olmayan finansal olmayan bir değişkende meydana gelen bir değişiklik karşısında değeri değişen, net bir başlangıç yatırımı gerektirmeyen veya piyasa koşullarındaki değişikliklere benzer tepki vermesi beklenen diğer türden sözleşmelere göre daha az bir net başlangıç yatırımı gerektiren ve önceden belirlenen bir tarihte ödemeyi gerektiren sözleşmelerdir”.

Türev ürün sözleşmeleri ne kadar karmaşık yapıda olursa olsun, bu sözleşmeler dört temel türev ürün sözleşmesinin çeşitleri veya farklı bileşimleri olarak değerlendirilmektedir. Bu temel türev ürün sözleşmeleri forward, futures, swap ve opsiyon sözleşmeleridir.⁷ Aşağıda bu temel sözleşmelere dair tanımlar verilmiştir.

1.1- Forward Sözleşmeleri

Tanım olarak forward sözleşmeler, sözleşme içeriğinde belirlenen bir değeri (döviz, faiz, ticari mal vb.), belirlenen gelecek bir tarihte, yine belirlenen bir fiyata alma ya da satmayı sağlayan sözleşmedir.

1.2- Futures Sözleşmeleri

Tanım olarak bu sözleşmeler, organize bir piyasada işlem gören, standart kalitede ve miktarda mal, finansal araç veya başka bir değer alınması veya satılması taahhüdünü içeren sözleşmelerdir.⁸

² Axel Hilling, Income Taxation of Derivatives and other Financial Instruments– Economic Substance versus Legal Form, JIB Dissertation, Series No:042, Jönköping University, 2007, s. 1.

³ Don. M. Chance, Robert Brooks, Introduction to Derivatives and Risk Management, 10.th Edition, Cengage Learning, Boston, 2016, s. 1.

⁴ A.e., s. 1.

⁵ Yakup Selvi, Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, ARC Yayınları, Yayın No:5, İstanbul, 2000, s. 3-4.

⁶ Aslı Türel, Riskten Korunma Muhasebesi ve Finansal Tablolarda Raporlanması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, Haziran 2008, s. 15-16.

⁷ Michael Durbin, All About Derivatives, 2nd Edition, McGraw-hill, USA, 2011, s. 3-4.

⁸ S. Apak, M. Uyar, a.g.e., s. 29.

1.3- Swap Sözleşmeleri

Kelime olarak değiş tokuş anlamına gelen swap; genel anlamda tarafların yükümlü oldukları ödemeleri önceden belirlenmiş şartlar çerçevesinde mütekabil olarak değiştirmeleridir. Daha spesifik olarak; iki yada daha fazla sözleşme tarafının farklı mali piyasalarda farklı kredi üstünlüğüne sahip olmaları dolayısıyla piyasadaki rekabetçi üstünlüklerinin kullanılmasıdır. Swap sözleşmeler bu amaçla taraflardan her birinin yararını optimize edecek şekilde önceden belirlenen ödeme planlarının değiştirilmesini sağlayan finansal sözleşmelerdir.⁹

1-4. Opsiyon Sözleşmeleri

Opsiyon sözleşmesi tanım olarak belirli bir opsiyon primi karşılığında sözleşmeyi satın alana dayanak varlığı ileri bir vadede satın alma veya satma hakkı veren sözleşmeyi ifade etmektedir. Ödenen opsiyon primi sözleşme satın alırken peşin ödenir ve iade edilmez.

2- TÜREV ÜRÜN SÖZLEŞMELERİNİN EKONOMİK ÖZÜ ve KULLANIM AMAÇLARI

Birey ya da işletmelerin gelirleri, genellikle onların servetlerinde veya sermayelerinde belirli bir dönem zarfında ortaya çıkan artış şeklinde tanımlanmaktadır. Bu geliri elde etmek üzere, yapılan sermaye yatırımının fiyatı, gelecekte beklenen getirinin bugünkü değere indirgenen tutarı olarak belirlenir. Ancak beklenmeyen durumların ortaya çıkması, beklenen getirinin elde edilme olasılığını etkileyebilecektir. Diğer yandan yatırıma dair tüm riskler elimine edilir ise beklenen getiri ya da olası kayıp tamamen öngörülebilir hale gelebilecektir¹⁰.

Bu noktada risk ve belirsizlik kavramlarının açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Şöyle ki; finansal kavram olarak belirsizlik, elde edilebilecek muhtemel sonuçların dağılımıdır. Dağılım ne kadar geniş ise belirsizlik o kadar fazla olacaktır. Risk ise, gerçekleşmesi muhtemel sonuç ile gerçekleşen fiili sonuç arasındaki sapmadır.¹¹ Bu tanım ışığında mevcut riskler, türev ürün sözleşmeleri ve beklenen getiri ile dengelenir ise kabul edilebilir bir seviyede olabilecektir.¹²

Dünyada Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi ile mali piyasalarda artan kur ve faiz riski ortamında, piyasa kaynaklı olarak geliştirilen ve kullanım hacmi artan türev ürün sözleşmeleri, temelde riskten korunma amaçlı olarak kullanılmaktaydı. Diğer yandan, günümüzde bu sözleşmeler riskten korunma amacının ötesinde farklı fonksiyonlar da icra etmektedirler. Türev ürün çeşitleri özelinde örnek verilecek olursa örneğin, ekonomik olarak swap sözleşmeleri üç fonksiyonu icra etmektedir: farklı sermaye piyasalarını bir araya getirerek gerekli kullanım imkanının sağlanması, mali piyasaların yapısal ve kurumsal farklılıklarından faydalanılması ve risk yönetimine esneklik sağlanması. Böylelikle swap sözleşmeleri; riskten korunma amacı dışında arbitraj, kaynak kullanım maliyetlerini düşürmek ve aktif getirilerini yükseltmek amaçları ile de kullanılmaktadırlar. Futures ve opsiyon sözleşmeleri ise riskten korunma gereksinimi dışında temel olarak spekülasyon amacı ile kullanılmaktadırlar.¹³

⁹ Engin Kurun, Faiz Riski Yönetimi ve Türkiye Uygulaması, SPK Yayın No:181, Ankara, 2005, s.77.

¹⁰ Axel Hilling, a.g.e., s. 17-19.

¹¹ Bu belirsizlik ve sapma karşısında yatırım için bireyler ayrıca risk primi talep edeceklerdir.

¹² Barış Akçay ve diğerleri, Türev Piyasalar ve Yapılandırılmış Ürünler, Scala Yayıncılık. İstanbul, 2012, s 72. Esasen genel olarak tüm risklerden korunmak üzere üç korunma yönteminden bahsedilmektedir: sigorta, aktif pasif yönetimi ve türev ürün sözleşmeleri. Bkz.: Türel, a.g.e., s.13.

¹³ Yakup Selvi, a.g.e., s. 6.

Türev ürün sözleşmelerinin kullanım amaçlarına yönelik olarak yapılan ampirik araştırmaların çoğunluğu bu sözleşmelerin riskten korunma amacı ile kullanıldıkları varsayımı üzerinden hareket etmektedir. Diğer yandan araştırma bulguları göstermektedir ki; işletmeler türev ürün sözleşmelerini spekülasyon amaçları ve kazanç raporlaması gibi birçok amacın içinde olduğu çeşitli amaçlarla da kullanıyor olabilirler.¹⁴ Vergi yükümlülüklerinden kaçınma dahil yasal yükümlülüklerden kaçınma da bu amaçlar içinde belirtilmektedir.¹⁵

Bütün kullanım fonksiyonları ve bu sözleşmelerin ekonomik özü dikkate alındığında, türev ürün sözleşmelerinin kullanım amaçları, temel olarak riskten korunma (hedging) ve spekülasyon olarak sınıflandırılabilir.¹⁶

3- TÜREV ÜRÜN SÖZLEŞMELERİNİN DEĞERLEMESİ ve MUHASEBELEŞTİRİLMESİ İLE İLGİLİ UFRS DÜZENLEMELERİ

UFRS'de türev ürün sözleşmelerini de içerir şekilde finansal araçlara dair, öncelikle sınıflandırma ve sunum için UMS 32 kapsamında düzenlemeler yapılmıştır. UMS 32'den sonra UFRS 7, finansal araçlara dair sunum ve dipnot açıklamaları için dizayn edilmiştir. Aynı standart grubu içinde, UMS 39'da finansal araçların muhasebeleştirilmesi ve değerlemesine dair düzenlemeler yapılmıştır.¹⁷ Daha sonra UMS 39'un yerine geçecek olan UFRS 9 2014 yılında yayınlanmıştır.

Bu bölümde türev ürün sözleşmelerinin değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi ile ilgili hükümlerin yer aldığı UMS 39 ve 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren UMS 39'un yerine geçen UFRS 9 düzenlemeleri açıklanmıştır.

3.1- UMS 39 Düzenlemeleri ve Konuya İlişkin Açıklamalar

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulunun (IASB) finansal araçların muhasebeleştirilmesi ile ilgili esas hedefi, kapsamlı bir standart düzenlemesi ile konunun tüm yönlerinin dikkate alınmasıydı. Ancak Amerika uygulamasındaki uygulanma zorluğu da dikkate alınarak parçalı bir standart düzenlemesi yapısına gidilmiştir.¹⁸ Kurul ilk olarak 1995 yılında 32 no.lu Uluslararası Muhasebe Standardını (UMS 32) yayınlamış ve bu standart 1996 yılında kullanılmaya başlanmıştır. UMS 39 ise 1998 yılında yayınlanmış ve standardın 2001 yılında uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Nihayet 2005 yılında Uluslararası Finansal Raporlama Standardı7 (UFRS 7) yayınlanmış ve standart 2007 yılında uygulamaya başlamıştır.¹⁹ En son UMS 39'un yerine geçmek üzere UFRS 9 yayınlanmıştır. Bu standardın son hali Temmuz 2014'te tamamlanmış ve uygulanması da 2018 yılında tamamen etkin hale gelmiştir.

¹⁴ Hariom Manchiraju, Spencer Pierce, Sri S. Sridharan, The Economic Substance of Derivatives, <http://events.isb.edu/AccountingResearchConference/File/Derivativespaper.pdf>, Indian School of Business and Northwestern University, s.43, (Erişim tarihi: 16 Mayıs 2017).

¹⁵ Axel Hilling, a.g.e., s.23.

¹⁶ Yakup Selvi, a.g.e., s. 8.;Sudi Apak, Metin Uyar, Türev Ürünler ve Finansal Teknikler, Beta, İstanbul, 2011, s. 11.

¹⁷ Bruce Mackenzie, Wiley IFRS 2013: Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards, 10 Edition, Wiley, 2013, s. 610.

¹⁸ A.e., s. 612.

¹⁹ Yakup Selvi, "Türev Ürün Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi", <http://www.riskonomi.com/wp/?p=998>, Riskonomi.com, (Erişim tarihi: 25 Mart 2016); Abbas Ali Mirza ve diğerleri, IFR Practical Implementation Guide and Workbook. Second Edition, Wiley, 2008, s. 237.

UMS 39'daki temel amaç finansal araçların değerlemesi ve finansal tablolarda raporlanmasıdır. UMS 39'da finansal araçlara ilişkin esas sınıflandırma, finansal varlık, finansal borç ve özkaynağa dayalı finansal araç tanımlaması UMS 32'ye referansla yapılmaktadır. Ayrıca tüm finansal araçlara dair kamuoyuna yapılacak dipnot açıklamalarına yönelik olarak UFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar standardında ilkeler yer almaktadır.

UMS 39 temel olarak finansal araçların finansal tablolarda tanınması ve değerlemesini düzenleyen finansal araç tanımının ötesine geçerek, finansal olmayan kalemlerin satışına dair bazı türev ürün benzeri sözleşmeleri de kapsamaktadır. Bu sözleşmeler potansiyel olarak nakit veya diğer bir finansal araç ile ödenebilecek ya da sözleşmenin kendisi bir finansal araç gibi takasa tabi tutulabilecektir. Ayrıca finansal olmayan bu kalem, işletmenin normal alım satımına konu bir kalem olmayacaktır. Bu şartları karşılayan sözleşmelerin UMS 39 kapsamında yer alması ile türev ürün sözleşmeleri finansal araç tanımını karşılama karşılama UMS 39 düzenlemelerine konu edilmektedir.²⁰

UMS 39'a göre, türev ürün sözleşmeleri de dahil olmak üzere finansal varlıklar veya borçlar ilk muhasebeleştirmede gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmektedir.²¹ UMS 39'a göre türev ürünlerin sonraki değerlemelerinde ise bu ürünlere hangi amaçla taraf olunduğu kriteri dikkate alınmaktadır. Standartın nitelmesi ile türev ürün sözleşmelerine iki amaçla taraf olunmaktadır; spekülasyon amaçlı (alım- satım/ kâr amacı) veya riskten korunma amacı.²²

Standart metninde finansal araçların değerlemeye (ölçme, kâr ve zararda muhasebeleştirme²³) ilişkin ayrımı içerisinde dört finansal araç çeşidine yer verilmiştir. Bunlar; gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlık ve finansal borçlar, vadeye kadar elde tutulacak yatırımlar, kredi ve alacaklar ve satılmaya hazır finansal varlıklar şeklindedir. İlki dışındaki üç finansal araç sınıfı için verilen tanımlarda "türev olmayan" nitelikleri vurgulanarak türev ürün sözleşmelerinin bu sınıflandırmalarda yer almayacakları açıkça belirtilmiştir.²⁴ Türev ürün sözleşmeleri, riskten korunma aracı olanlar dışında, gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlık ve finansal borç tanımı içinde yer almaktadır. Finansal riskten korunmaya ilişkin düzenlemelere, UMS 39'un içinde ayrı bir kısımda yer verilmiştir.

Gerek riskten korunma amacıyla gerekse spekülasyon amaçla taraf olunsun türev ürün sözleşmeleri için temel değerlendirme ölçütü gerçeğe uygun değerdir. Buna mukabil standartta gerçeğe uygun değer ile değerlendirme ile ilgili iki istisnai duruma yer verilmiştir. Bunlardan birincisi, borsada işlem görmeyen özkaynağa dayalı finansal araca dayalı türev ürün sözleşmeleridir (bunlar itfa tarihine kadar maliyet bedeli ile değerlendirilmektedirler). İkincisi ise gerçeğe uygun değer olarak uygulanmadığı diğer türev ürünlerdir (bunlar itfa tarihine kadar maliyet bedeli ile veya itfa edilmiş maliyet değeri ile değerlendirilmektedirler).²⁵

²⁰ UMS 39 Paragraf 1,5 ve Mackenzie, a.g.e., s. 612.

²¹ UMS 39 Paragraf 43.

²² Yakup Selvi, a.g.e.

²³ UMS 39 Paragraf 45. Finansal araçlarla ilgili esas sınıflandırma UMS 32 içeriğinde ve yapılacak açıklamalar UFRS 7 kapsamında yapılmıştır. İşletme finansal rapor sunumlarında başka gruplandırmalar ve açıklamalar yapabilecektir.

²⁴ UMS 39 Paragraf 9.

²⁵ Juan Ramirez, Accounting For Derivatives: Advanced Hedging Under IFRS 9, Second Edition, John&Wiley Sons Inc., USA, 2015, s.8.

Riskten korunma amaçlı raporlamada riskten korunmaya konu aracın değerlendirme ölçütü ile riskten korunma aracının değerlendirme ölçütleri arasında uyumun sağlanarak, ortaya çıkan değerlendirme farklarının aynı döneme ait kâr/zarar tablosunda raporlanması amaçlanmaktadır. Buna yönelik olarak UMS 39'da üç tür riskten korunma türü sınıflandırılmasına gidilmiştir; gerçeğe uygun değer riskinden korunma, nakit akış riskinden korunma, yurtdışındaki işletmede bulunan net yatırım riskinden korunma.²⁶

Gerçeğe uygun değer riskinden korunmada, hem riskten korunma varlığının hem de riskten korunma aracının gerçeğe uygun değerinde oluşan değişiklik sonucu oluşan kazanç veya kayıp aynı dönem kâr-zarar tablosunda raporlanır. Gerçeğe uygun değer riskinden korunma da riskten korunma muhasebesi raporlaması için aranan genel şartların büyük bir ehemmiyeti kalmamakta çünkü şartların sağlanmadığı durumlarda, türev ürün sözleşmesinin alım satım amaçlı olarak sınıflandırılması gerekmektedir. Nitekim bu sınıflandırmada da gerçeğe uygun değerlendirme sonucu kazanç veya kayıp kâr-zarar tablosunda raporlanması gerekmektedir.²⁷

Nakit akış riskinden korunmada ise riskten korunma varlık ve riskten korunma aracının, gerçeğe uygun değerinde oluşan değişiklik sonucu ortaya çıkan kazanç ve kayıpların aynı dönem raporlanması amaçlanmaktadır. Bunu sağlamak üzere, taraf olunan türev ürün sözleşmesinin değerlendirme tarihinde gerçeğe uygun değerindeki artış veya azalışlar diğer kapsamlı gelir / özkaynaklar içinde raporlanarak ertelenir. Riskten korunma kalem ile ilgili oluşan kazanç veya kaybın kâr-zarar tablosunda raporlandığı dönem, türev ürün sözleşmelerine dair ertelenen kazanç veya kayıplar kâr-zarar tablosunda raporlanır.²⁸ Türev ürün sözleşmesinin (riskten korunma aracının) değerindeki artış veya azalışın riskten korunma aracına ilişkin nakit akışını dengeleyemediği kısım yani etkinliğin sağlanmadığı kısım sınırlı olmak üzere türev ürün sözleşmesi değerindeki kazanç veya kayıplar doğrudan kâr-zarar tablosunda raporlanır.²⁹

Son olarak yurt dışındaki işletmede bulunan yatırım riskinin korunması raporlamasında da (net yatırım riskinden korunma) nakit akış riskindeki raporlamaya benzer bir raporlama söz konusudur. Riskten korunma aracına dair kazanç ve kayıp ile yurt dışındaki net yatırıma ilişkin kur farkı kazanç ve kaybı yatırımın elden çıkarılacağı tarihe kadar, öz kaynaklar dahilinde kapsamlı gelir içinde raporlanarak ertelenir. Yatırım elden çıkarıldığı dönem, ertelenen bu kazanç ve kayıplar kâr-zarar tablosuna aktarılır.³⁰ Yine burada da riskten korunma aracına dair kazanç ve kayıpların etkin olmayan kısmı doğrudan kâr-zarar tablosunda raporlanır.³¹

3.2- UFRS 9 Düzenlemeleri ve Konuya İlişkin Açıklamalar

2008-2009 krizi finansal piyasaların ve ekonominin birbirine ne kadar bağlı olduğunu ve finansal bilgilerdeki saydamlığın önemini göstermiştir. UMS 39, finansal ekonomik kriz ve Avrupa Birliği'nin onayını almak gerekçeleri ile IASB tarafından yeniden düzenlenmiş ve yerine geçmek üzere UFRS 9

²⁶ Aslı Türel, a.g.e., s.51.

²⁷ Aslı Türel, a.g.e., s.38.

²⁸ UMS 39, Paragraf 95.

²⁹ UMS 39, Paragraf 9,95.

³⁰ Aslı Türel, a.g.e., s.49.

³¹ UMS 39, Paragraf 102.

yayınlanmıştır. Nihayet özellikle gerçeğe uygun değer raporlamasının finansal kriz ortamında sorgulanması ve standardın karmaşık yapısı gibi nedenlerden dolayı, UMS 39, geçici bir standart olarak görülmeye başlanmıştır. Kriz sonrasında standardın finansal tablo kullanıcılarına, finansal araçlarla ilgili işlemlerin sonuçlarına ve bu araçların tüm risklerine dair kullanışlı bilgi sağlaması gerektiği ortaya çıkmıştır.³²

Standart düzenleniş yapısı ile türev ürün sözleşmelerine yönelik olarak diğer temel dört standart ile etkileşim içindedir. Bahse konu bu standartlar şunlardır: UMS 21 Kur Değişiminin Etkileri, UMS 32 Finansal Araçlar: Sunum, UFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü ve UFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar.³³

Finansal varlıklar UFRS 9'da finansal varlık yönetim modeli ve varlıkların sözleşmeye bağlı nakit akış özelliklerini³⁴ dikkate alan değerlendirme kriteri açısından 3 kategoride sınıflandırılmıştır; gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zararda raporlanan finansal varlıklar, gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelir içinde raporlanan finansal varlıklar ve itfa edilmiş maliyet değeri ile raporlanan finansal varlıklar.³⁵ Esas raporlama şekli olarak kazanç veya kaybın kâr veya zararda raporlanması öngörülmesine rağmen, aşağıda sayılan durumlarda kazanç veya kaybın diğer kapsamlı gelir içinde raporlanması öngörülmüştür.³⁶

- Riskten korunma muhasebesi gereği. Riskten korunma muhasebesi düzenlemeleri UFRS 9'a daha sonra eklenmiştir. Eklenen şeklinden önce UMS 39'da yer alan riskten korunma muhasebesi hükümlerine atıf yapılmış bu hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir.
- Alım satım amacı niteliği taşımayan bir amaçla özkaynağa dayalı bir finansal araca yatırım yapılması durumunda, değiştirilemeyecek bir tercih olarak bu yatırımdan kaynaklı kazanç veya kaybın diğer kapsamlı gelir içinde raporlanması sözkonusu olabilir.
- Yine bir finansal borç için kredi riskinde ortaya çıkan değişiklik ile ilişkilendirilebilecek şekilde, gerçeğe uygun değerinde ortaya çıkan değişiklik tutarı diğer kapsamlı gelir içinde raporlanır. Ancak bu hususun yanlış muhasebe eşleşmesine yol açmaması gerekmektedir.

UFRS 9'da finansal borçlar için ölçme kriteri olarak belirtilen değer, itfa edilmiş maliyet değeridir. Ancak borçların gerçeğe uygun değerinden ölçülerek kayıp veya kazancın kâr-zarar tablosunda raporlanması imkanı da mevcuttur. Yine finansal varlığın devri sırasında oluşan borçlar, finansal teminat sözleşmeleri ve piyasa faiz oranlarının altında kredi kullandırmaya yönelik taahhütler için istisnai değerlendirme düzenlemeleri mevcuttur.³⁷

³² Bruce Mackenzie, a.g.e.. s. 612.

³³ Juan Ramirez, a.g.e., s. 325.

³⁴ Varlık yönetim modeli ya da iş modeline göre; bireysel olarak ilgili finansal araca yönelik olarak değil ama ilgili finansal araç grubunun geneline yönelik olarak kilit yönetici personel tarafından belirlenen model olup sık sık değişmesi dolayısı ile finansal varlıkların yeniden sınıflandırılması beklenmez. Varlıkların sözleşmeye bağlı nakit akım özellikleri ise İtfa Edilmiş Maliyet için dikkate alınacaktır. Şöyle ki, finansal varlığın sözleşme hükümlerinin belirli zamanlarda sadece anapara ve anapara bakiyesine yönelik nakit akışlarına yol açması durumlarında bahse konu Varlık İtfa Edilmiş Maliyet ile değerlendirilecektir (varlık yönetim modeli şartı da sağlanmış ise). Ramirez, a.g.e.,s. 6 ve UFRS 9 , B 4.1.2.bölüm.

³⁵ UFRS 9, 5.2.1.bölüm (ölçüm ve muhasebe tutarsızlığı yada yanlış muhasebe eşleşmesi olarak adlandırılan durum istisna olarak gösterilmiştir).

³⁶ UFRS 9, 4.1.1.bölüm

³⁷ UFRS 9, 4.2.1.bölüm

UFRS 9'da türev ürünlere yönelik olarak değerlendirme yaklaşımı UMS 39'daki yaklaşıma paralellik göstermektedir. Öncelikle riskten korunma muhasebesinin parçası olsun ya da olmasın türev ürün sözleşmeleri finansal durum tablosuna yansıtılmaktadırlar. Ayrıca türev ürün sözleşmelerinde ortaya çıkan kayıp ve kazançlar, taraf olma amaçlara yönelik olarak muhasebeleştirilmektedirler. Bu amaçlara göre türev ürün sözleşmeleri ayrıma tutulabilir; birinci ayırım olarak spekülâtif bir amaç (alım satım amacı) gözetilmiş olabilir. İkinci olarak herhangi bir amaca tahsis edilmemiş olarak elde tutulan türev ürün sözleşmeleri söz konusu olabilir. Son olarak riskten korunma amaçlarına yönelik elde tutulan türev ürün sözleşmeleri söz konusu olabilir. UFRS 9 altında bu riskten korunma amaçları, UMS 39'daki gibi; gerçeğe uygun değer riskinden korunma, nakit akış riskinden korunma ve net yatırım riskinden korunma olarak düzenlenmiştir³⁸.

Standartta alım-satım amaçlı ya da başka bir amaca tahsis edilmemiş olarak elde tutulan türev ürün sözleşmeleri; riskten korunma muhasebesi şartlarını sağlayamayan türev ürün sözleşmeleri ile işletmenin riskten korunma şartlarını sağlasa dahi bu şekilde sınıflandırmama kararı aldığı türev ürün sözleşmelerinden oluşmaktadır. Bu türev ürün sözleşmeleri, alım satım amaçlı varlık yahut borç olarak raporlanacaktır. UMS 39'daki gibi bu şekilde sınıflandırılan türev ürün sözleşmelerinin gerçeğe uygun değerinde ortaya çıkan kazanç ve kayıplar kâr veya zararda raporlanacaktır³⁹.

UFRS 9'a riskten korunma muhasebesi ile ilgili hükümler Kasım 2013'te eklenmiştir. Standart en son hali ile Temmuz 2014'te riskten korunma hükümlerini de içerecek şekilde yayınlanmıştır. Bu hali ile standart kural bazlı anlayıştan prensip bazlı anlayışa geçildiği iddiası ile tanıtılmıştır. Ayrıca bu yeni riskten korunma hükümlerinin, yatırımcıların risk yönetim aktiviteleri anlayışını geliştiren ve standardın amacına uygun olarak nakit akışlarının tutarı, belirsizliği ve zamanı hakkında bilgi sağlama amacında olduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Ancak UFRS 9'un riskten korunma hükümlerinin son halini içeren şekli incelendiğinde türev ürün sözleşmelerinin değerlemesine ilişkin UMS 39'a göre önemli bir farklılık getirmediği değerlendirilebilir.

Türev ürün sözleşmelerine yönelik yeni standartta yer alan bu hükümler üç riskten korunma amacı sınıflandırması için öz olarak şöyle açıklanabilir. Gerçeğe uygun değer riskinden korunmada amaç; finansal durum tablosunda raporlanan bir varlık ya da yükümlülüğün ya da raporlanmayan bir taahhütün gerçeğe uygun değerinde ortaya çıkan ve kâr veya zararı etkileyen değişikliklerin etkisini azaltmaktır. Dolayısı ile riskten korunulan varlık ve riskten korunma aracının gerçeğe uygun değerinde ortaya çıkan kazanç veya kayıp aynı dönem kâr veya zarara yansıtılır⁴¹. Ancak UMS 39 düzenlemesinden farklılık arz edecek şekilde⁴² UFRS 9'da bu duruma ilişkin istisnai düzenleme getirilmiştir. Buna göre; eğer işletme riskten korunulan özkaynağa dayalı varlığın gerçeğe uygun değerindeki değişiklikleri ilk raporlama sırasında diğer kapsamlı gelir içinde raporlama kararı almışsa, riskten koruma aracının değerinde meydana gelen kazanç ve kayıplar da diğer kapsamlı gelir içinde raporlanacaktır.⁴³

³⁸ Juan Ramirez, a.g.e., s. 25.

³⁹ A.e., s. 25.

⁴⁰ IFRS 9 project, <http://ifrs.org>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2017).

⁴¹ Juan Ramirez, a.g.e., s. 26.

⁴² UMS 39'a göre riskten korunulan varlık satılmaya hazır finansal varlık olarak sınıflandırılmış olsa dahi korunulan riske ilişkin kazanç ya da kayıp yine kâr veya zararda raporlanır (Par. 89 (b)).

⁴³ UFRS 9, 6.5.8.bölüm.

Nakit akış riskinden korunmada ise UMS 39'da olduğu gibi riskten koruma aracının etkin olan kısmı için gerçeğe uygun değerindeki artış veya azalışlar diğer kapsamlı gelirden raporlanır. Riskten korunan kaleme dair nakit akışlarının gerçekleştiği dönem, bahse konu artış veya azalışlar (kazanç ve kayıplar) kâr-zarar tablosunda birlikte raporlanır. Ancak türev ürün sözleşmesinin (riskten koruma aracının) etkin olmayan kısmı için ortaya çıkan kazanç ve kayıplar kâr-zarar tablosunda raporlanır⁴⁴. Riskten korunma aracının etkin kısmı ise; korunma işleminin başından itibaren riskten korunma aracının toplam kazanç ya da kaybı ile riskten korunma aracının tahmini gelecek nakit akışlarının bugünkü değere taşınmış tutarında meydana gelen toplam değişimden düşük olanı şeklinde hesaplanır.⁴⁵

Yurtdışındaki işletmede bulunan net yatırım riskinden korunmada ise UMS 39'daki düzenlemeye paralel olarak nakit akış riskindeki raporlamaya benzer bir raporlama öngörülmüştür. Riskten korunma aracına dair kazanç veya kayıp (etkin olduğu tespit edilen kısmı) ve yurt dışındaki net yatırım ilişkin kur farkı kazanç veya kayıp yatırımın elden çıkarılacağı tarihe kadar, diğer kapsamlı gelir içinde raporlanarak ertelenir. Yatırım elden çıkarıldığı dönem ertelenen kazanç ve kayıplar kâr-zarar tablosuna aktarılır.⁴⁶ Ortaya çıkan kazanç ve kaybın etkin olmayan kısmı ise doğrudan kâr veya zararda raporlanır.⁴⁷

4- TÜRKİYE'DE TÜREV ÜRÜN SÖZLEŞMELERİNİN FİNANSAL RAPORLAMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4.1-Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören BİST 100 endeksi içinde yer alan reel sektör işletmeleri ve Türkiye'de faaliyet gösteren tüm mevduat bankalarında türev ürün sözleşmelerinin kullanımı ve finansal raporlama uygulamaları incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar ile türev ürün sözleşmelerinin ticari (ekonomik) özüne uygun raporlanmasının açıklanmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde de açıklandığı üzere UFRS yaklaşımında türev ürün sözleşmelerinin kullanım amacına, ekonomik özüne yönelik bir raporlama şekli benimsenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde örnek olarak seçilen işletmelerin hangi türev ürün sözleşmelerini hangi amaçla kullandıkları ve bu kullanım amaçları doğrultusunda UFRS yaklaşımı ile nasıl raporlama yaptıkları ortaya konacaktır.

4.2- Araştırmanın Kapsamı ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırma kapsamına 2016 yılı içinde Türkiye'de faaliyet gösteren BİST 100 şirketleri içinde yer alan tüm reel sektör şirketleri (69 şirket) ile yine aynı dönem zarfında Türkiye'de faaliyet gösteren toplam 34 mevduat bankası (tüm mevduat bankaları) alınmıştır.

Bu araştırma kapsamı dahilinde yer alan şirketlerin 2016 faaliyet dönemine⁴⁸ ait bağımsız denetimden geçmiş konsolide finansal tabloları ve dipnotları arşivsel veri olarak içerik analizine⁴⁹ tabi

⁴⁴ UFRS 9, 6.5.11.bölüm

⁴⁵ Juan Ramirez, a.g.e., s 29.

⁴⁶ Aslı Türel, a.g.e., s.49.

⁴⁷ UFRS 9, 6.5.13.bölüm

⁴⁸ Araştırmanın yapıldığı tarihte en güncel finansal tablolardır.

⁴⁹ Miklos Vasarhelyi. "Academic Research in Accounting and Auditing." Handbook of Accounting and Auditing. Ed. Palmer Burton, J.C.R.E., R. S. Kay, Warren Gorham, and Lamont. Chapter 48. Boston, 1981, s. 48/1-48/26.

tutulmuştur. Araştırma kapsamında taraf olunan sözleşme türleri ve sayıları verilerine yer verilirken finansal raporlama verileri üzerinden sözleşme tutarlarına dair sağlıklı bir veriye ulaşılamadığından dolayı sözleşme tutarları veri setine dahil edilmemiştir.

4.3- Verilerin Analizi

4.3.1- Reel Sektör İşletmelerinin Sektörlere Göre Dağılımı ve Mevduat Bankalarının Türleri

Çalışmaya konu reel sektör şirketlerinin faaliyet gösterdiği sektörlerle bankaların türlerine göre dağılımı Tablo-1 ve Tablo-2'da sunulmuştur.

Tablo 1: Reel Sektör Şirketlerinin Sektörlere Göre Dağılımı

İmalat Sanayi	43
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar	7
Elektrik, Gaz ve Su	5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	6
Teknoloji	2
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer Sosyal Hizmetler	4
İnşaat ve Bayındırlık	1
Madencilik	4
TOPLAM	72

BİST 100 dahilindeki mali kuruluşlar olarak sınıflandırılan şirketler çıkarıldığında 72 reel sektör şirketine ulaşılmıştır. Bunun yanında reel sektör olarak sınıflandırılan 3 şirketin⁵⁰mevcut davalı statülerinin sürmesi dolayısı ile finansal raporlarına ulaşılamamıştır. Bahse konu şirketler analizin dışına çıkarıldığında kapsama dahil edilen reel sektör şirket sayısı 69'dur.

Tablo 2: Mevduat Bankalarının Türleri

Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları	3
Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	9
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna Devredilen Bankalar	1
Türkiye'de Kurulmuş Yabancı Bankalar	15
Türkiye'de Şube Açan Yabancı Bankalar	6
TOPLAM	34

Çalışmanın yürütüldüğü tarih itibari ile (2017 yılı) Türkiye'de katılım bankaları dahil toplam 51 banka faaliyet gösterirken bunlardan 34 tanesi mevduat bankası statüsünde olduğundan bu çalışma kapsamında sadece bu 34 mevduat bankası alınmıştır.

⁵⁰ İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş., Koza Altın İşletmeleri A.Ş., Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.

4.3.2- Türev Ürün Sözleşmesine Taraf Olunup Olunmadığı

Araştırma verilerinin derlenmesi sonucunda, Tablo-3'te görüldüğü üzere araştırma kapsamına alınan toplam 69 reel sektör şirketinden 34 tanesinin, 34 mevduat bankasından ise 27 tanesinin türev ürün sözleşmesine taraf olduğu tespit edilmiştir. Buna göre reel sektör şirketlerinde türev ürün sözleşmesi kullanımı %49'ken, bankacılık sektöründe bu oran %79'ulaşmaktadır. Bankacılık sektörü verilerinde dikkati çeken husus ise türev ürün sözleşmesi kullanmayan bankaların büyük çoğunluğunun yabancı sermayeli bankalar olmasıdır.⁵¹

Tablo 3: Türev Ürün Sözleşmesi Kullanımı

BİST 100 Reel Sektör Şirketleri	Mevduat Bankaları
34	27
%49	%79

4.3.3- Taraf Olunan Türev Ürün Sözleşmesi Türleri

Taraf olunan türev ürün sözleşmesi türlerine bakıldığında reel sektör şirketlerinin en çok forward sözleşmelerine taraf oldukları açıkça görülmektedir. Forward sözleşmesini sırası ile swap, opsiyon, diğer sözleşmeler ve futures sözleşmeler takip etmektedir. Tablo-4'de görüldüğü üzere türev ürün sözleşmesine taraf olan toplam 34 reel sektör şirketinden 26'sı forward, 17'si swap, 3'ü diğer ve 1'i futures sözleşmesine taraf olduğunu açıklamıştır. Şirketlerden biri ise bu hususta finansal tablolarında açık bir bilgi sunmamıştır.⁵² Diğer türev ürün sözleşmesine taraf olan şirketler⁵³, sıfır maliyetli üç bariyerli bantları (zerocost 3 waycollar) ve sıfır maliyetli dört bariyerli bantları (zerocost 4 waycollar), yapılandırılmış çapraz kur swap sözleşmeleri ve asimetrik ileri vadeli knock-out sözleşmelerine taraf olduklarını açıklamışlardır. Bu sözleşmeler belirli bir yatırımcı kitlesinin spesifik risk-getiri ihtiyacını karşılamak üzere, çeşitli temel yatırım bileşenlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan finansal araçlardır. Dolayısı ile çeşitli adlar taşımakla birlikte, bu sözleşmeler klasik türev ürün sözleşmelerinin farklı bileşimlerinden oluşmaktadır. Ancak çeşitli adlandırmalar dolayısı ile sözleşmelerin nihai içerikleri bilinmeden tam tanımlarının verilmesi pek mümkün olmamaktadır.

Elde edilen verilere göre mevduat bankalarının en çok swap sözleşmelerine taraf oldukları tespit edilmiştir. İlgili dönemde türev ürün sözleşmesine taraf olmuş bankaların tümü (toplam 27 banka) swap sözleşmesine taraf olmuştur. Taraf olunan yabancı para ve faiz oranı türev ürünü nevelerinden ve finansal tablo açıklamalarından bu sözleşmelerin etkin olarak hem faiz hem de kur riskine yönelik olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Diğer sözleşmelere taraf olan banka sayısı ise sırası ile şöyledir; forward 25 banka, opsiyon 19 banka, diğer sözleşmeler 4 banka ve futures sözleşmeler ise 2 banka. Diğer türev ürün sözleşmeleri olarak açıklama yapılan sözleşmeler içinde kredi temerrüt swapları, toplam getiri swapları vb. gibi türev ürün sözleşmeleri yer almaktadır. Taraf olduğu türev ürün sözleşmesi çeşidini açıklamayan mevduat bankası bulunmamaktadır. Tablo-4'de bu veriler türev ürün sözleşmelerine taraf olan toplam kurum sayısına bölünerek yüzdelik oranlar şeklinde de verilmiştir.

⁵¹ Türev ürün sözleşmesine taraf olmayan 7 bankadan 5 banka yabancı sermayelidir. JP Morgan Chase Bank N.A., İntesa Sanpaolo S.p. A, Habib Bank, Bank Mellat, Turkland A.Ş., Rabobank A.Ş.

⁵² Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.

⁵³ Turkcell A.Ş., Türk Hava Yolları A.Ş., Net Turizm A.Ş.

Tablo 4: Taraf Olunan Türev Ürün Sözleşmesi Türleri

	Forward	Futures	Opsiyon	Swap	Diğer	Belirtilmemiş
BİST 100 Reel	26	1	15	17	3	1
Sektör Şirketleri	%76	%3	%44	%50	%9	%3
Mevduat Bankaları	25	2	19	27	4	0
	%93	%7	%70	%100	%15	%0

4.3.4- Taraf Olunan Türev Ürün Sözleşmelerinin Dayalı Olduğu Varlıklar

Taraf olunan türev ürün sözleşmelerinin dayalı olduğu varlıklara bakıldığında, reel sektör şirketleri tarafından taraf olunan türev ürün sözleşmelerinin çoğunluğunun açıkça döviz dayanan sözleşmeler olduğu görülmektedir. Tablo-5'te görüldüğü üzere, döviz dayalı sözleşmeleri kullanan BİST reel sektör şirket sayısı 28 olup, türev ürün sözleşmesine taraf olan toplam 34 şirketin %82'sine tekabül etmektedir. Döviz dayanan türev ürün sözleşmesini sırası ile faize, ticari emtia veya fiyata ve en son borsa endeksine dayalı sözleşmeler izlemektedir. Şirketlerden biri ise bu hususta finansal tablolarında herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁵⁴

Yine aynı tabloda mevduat bankalarının taraf olduğu türev ürün sözleşmelerinin dayalı olduğu varlıklara bakıldığında mevduat bankalarının tamamının tabiatı ile faize dayalı türev ürün sözleşmesine taraf olduğu görülmektedir. Yine nerede ise aynı sayı ve oranda mevduat bankasının döviz dayalı türev ürün sözleşmesine taraf olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerleri sırası ile ticari mal / fiyat ve endeks değerlerinin takip ettiği görülmektedir. Çerçevenin tümüne bakıldığında gerek reel sektör şirketlerinin gerekse mevduat bankalarının çoğunlukla döviz ve faize dayalı türev ürün sözleşmelerine taraf oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Taraf Olunan Türev Ürün Sözleşmelerinin Dayalı Olduğu Varlıklar

	Döviz	Faiz	Mal/fiyat	Endeks	Belirtilmemiş
BİST 100 Reel Sektör Şirketleri	28	15	7	1	1
	%82	%44	%21	%3	%3
Mevduat Bankaları	26	27	5	1	0
	%96	%100	%19	%4	%0

4.3.5- Türev Ürün Sözleşmelerine Taraf Olma Amaçları

Türev ürün sözleşmelerinin kullanım amaçlarına yönelik veriler dikkate alındığında temel çerçevede reel sektör şirketlerinin hemen hemen tamamının (herhangi bir sözleşme kullanan 34 şirket içinden 33'ünün, %97) türev ürün sözleşmelerine riskten korunma amacı ile taraf oldukları tespit edilmiştir (Tablo-6). Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarında ise sonuçlar biraz farklı çıkmıştır. Mevduat bankalarının tümünün türev ürün sözleşmelerine alım-satım amaçlı taraf oldukları belirlenmiştir. Diğer taraftan türev ürün sözleşmesi kullanan mevduat bankalarının hemen hemen yarısının (%48) türev ürün sözleşmesine ayrıca riskten korunma amacı ile de taraf oldukları tespit edilmiştir.

⁵⁴ Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.

Tablo 6: Türev Ürün Sözleşmelerine Taraf Olma Amaçları

	Riskten Korunma	Alım-Satım Amaçlı	Belirtilmemiş
BİST 100 Reel Sektör Şirketleri	33 %97	0 %0	1 %3
Mevduat Bankaları	13 %48	27 %100	- -

4.3.6- Riskten Korunma Muhasebesine Göre Raporlama

Riskten korunma amacı ile türev ürün sözleşmelerine taraf olan kurumların riskten korunma muhasebesine göre raporlama yapıp yapmadıkları değerlendirildiğinde bu raporlamayı yapan kurumların çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. Tablo-7’de görüldüğü üzere Türkiye’de faaliyet gösteren BİST 100 içinde olan ve türev ürün sözleşmesine riskten korunmak amacıyla taraf olan 33 reel sektör şirketinden 24’ünün (%73) 39 No.lu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 39) kapsamında riskten korunma muhasebesi hükümlerine göre raporlama yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu reel sektör şirketlerinden 9’u (%27) riskten korunma muhasebesi raporlaması yapmadığı yolunda açıklama yapmışlardır.

Diğer taraftan Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarından riskten korunma amacı ile türev ürün sözleşmelerine taraf olduğunu açıklayan 13 bankadan 8’i (%62) aynı zamanda riskten korunma muhasebesi raporlaması yaptığını da finansal tablo dipnotlarında açıklamıştır.

Tablo 7: Riskten Korunma Muhasebesine Göre Raporlama

	Evet	Hayır	Toplam
BİST 100 Reel Sektör Şirketleri	24 %73	9 %27	33 -
Mevduat Bankaları	8 %62	5 %38	13 -

4.3.7- Riskten Korunma Türlerine İlişkin Yapılan Raporlama

Tablo-8’de Riskten korunma muhasebesine göre raporlama yapan BİST 100 reel sektör şirketleri ile Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının hangi riskten korunma türüne ilişkin raporlama yaptığı kriteri dikkate alınarak özet veri sunulmuştur.

Buna göre, bu kapsamdaki gerek reel sektör şirketlerinin gerekse mevduat bankalarının riskten korunma muhasebesi uygulamasında ekseriyetle “Nakit Akış Riskinden” korunma raporlaması yaptığı anlaşılmaktadır. Riskten korunma raporlaması yapan 24 reel sektör şirketinden 21’i (%88) “Nakit Akış Riskinden” korunma raporlaması yaptığını açıklayarak gerçeğe uygun değer farklarını özkaynaklar içinde bir fonda⁵⁵ raporladığını belirtmiştir. Yine bu şirketlerden 4’ü (%17) “Gerçeğe Uygun Değer Riskinden” korunma raporlaması yaptığını açıklamıştır. Diğer yandan riskten korunma raporlaması yapan 8 mevduat bankasından 6’sı (%75) “Nakit Akış Riskinden” korunma raporlaması yaptığını, 4’ü (%50) ise “Gerçeğe Uygun Değer Riskinden” korunma raporlaması yaptığını açıklamıştır.

⁵⁵ Genellikle riskten korunma fonu adı kullanılmaktadır.

Dolayısı ile mevduat bankalarından bir kısmı her iki saik ile riskten korunma raporlamasına başvurmuştur. Hem reel sektör şirketleri hem de bankacılık sektörü tarafından “Yurt Dışındaki İşletmede Bulunan Net Yatırım Riskinden” korunma amaçlı raporlama yapıldığına ilişkin hiçbir açıklama yapılmadığı görülmektedir.

Tablo 8: Riskten Korunma Türlerine İlişkin Yapılan Raporlama

	Gerçeğe Uygun Değer Riskinden Korunma	Nakit Akış Riskinden Korunma	Yurtdışı İşletme Net Yatırım Riskinden Korunma
BİST 100 Reel Sektör Şirketleri	4 %17	21 %88	-
Mevduat Bankaları	4 %50	6 %75	-

SONUÇ

Dünyada özellikle “Bretton Woods” para sisteminin çökmesi ile uluslararası faiz ve kur istikrar-sızlığı yoğun olarak yaşanmaya başlanmıştır. Ortaya çıkan yeni şartlar altında reel sektör işletmeleri ve finansal işletmeler hem yurt içi hem yurtdışı faaliyetlerini daha istikrarlı ve öngörülebilir şekilde yürütmek ve mevcut şartlar altında spekülasyon gelir sağlamak üzere yaygın olarak türev ürün sözleşmelerini kullanmaya başlamışlardır.

Çeşitli araştırma bulgularına göre, türev ürün sözleşmeleri spekülasyon amaçlar ve kazanç raporlaması gibi birçok amacın içinde olduğu çeşitli amaçlarla kullanılmalarına karşın, sözleşmelerin bütün kullanım fonksiyonları ve bu sözleşmelerin ekonomik özü dikkate alındığında, türev ürün sözleşmelerinin temel kullanım amaçları, riskten korunma (hedging) ve spekülasyon olarak ortaya çıkmaktadır.

Muhasebe uygulamasında, UMS 39 ve UFRS 9 düzenlemelerine ilişkin açıklanmalardan da anlaşılacağı üzere, sözleşme bazlı bir değerlendirme modeli benimsenmiştir. Bu yaklaşımda türev ürün sözleşmelerinin bilançoda raporlamasını sağlamak üzere sözleşme bazlı yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu sözleşmeler için değerlendirme gününde ve vade tarihinde piyasa fiyatı dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşım türev ürün sözleşmelerinin bilançoda raporlamasını olası kılmıştır. Sözleşme bazlı olan muhasebe teorisi yaklaşımı, gerek UMS 39 gerekse UFRS 9 'da dikkate alınarak bu sözleşmelerin kullanım amaçlarına, ekonomik özlerine uygun olarak finansal raporlanması mümkün hale gelmiştir.

Çalışmanın araştırma bölümünde Türkiye’de BİST 100 içindeki reel sektör şirketleri ve Türkiye’de faaliyet gösteren tüm mevduat bankaları tarafından 2016 faaliyet yılında taraf olunan türev ürün sözleşmeleri ve bu sözleşmelerin raporlanma şekli ile ertelenmiş vergi raporlamasının sonuçları ortaya konmuştur.

Buna göre, mevduat bankaları arasında genel anlamda türev ürün sözleşmelerine taraf olma oranı yüksek seyrederken (%79) reel sektör şirketlerinin de türev ürün sözleşmelerine özellikle riskten korunma saiki ile taraf olma oranı %49 düzeyindedir.

Riskten korunma muhasebesi uygulayan reel sektör şirketleri ve mevduat bankaları sayısının önemli oranda artış göstermiş olması bu araştırmanın diğer önemli bir sonucudur. Son araştırma verileri gerek reel sektör şirketlerinin gerekse mevduat bankalarının “Gerçeğe Uygun Değer Riski” dolayısı ile riskten korunma muhasebesine başvurmadan ziyade “Nakit Akış Riskinden Korunma” amaçlı olarak riskten korunma muhasebesi uygulamasına başvurduğunu göstermektedir.

Çalışmanın literatür çalışmasına ilişkin bölümleri, araştırma verileri ile birlikte değerlendirildiğinde, türev ürün sözleşmelerinin UFRS'ye göre değerlemesi ve raporlamasının finansal raporlama bazlı olduğu ve sözleşmelerin kullanım amacının (ekonomik özünün) bu raporlamaya yön verdiği sonucuna varılmaktadır. Gerek reel sektör firmaları gerekse mevduat bankalarının taraf oldukları türev ürün sözleşmelerinin finansal raporlama uygulaması bu hususları somut olarak desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, M.B., KASAP, M., DOĞUÇ, T., KASAP, G. (2012). Türev Piyasalar ve Yapılandırılmış Ürünler, Scala Yayıncılık. İstanbul.
- APAK, S., UYAR M. (2011). Türev Ürünler ve Finansal Teknikler, Beta, İstanbul.
- CHANCE, D.M. , BROOKS, R. (2016). Introduction to Derivatives and Risk Management, 10.th Edition, Cengage Learning, Boston.
- DURBIN, M. (2011). All about Derivatives, 2nd Edition, McGraw-Hill, USA.
- GUPTA, S.L. (2005). Financial Derivatives: Theory, Concepts and Problems, PHI Learning Pvt. Ltd. New Delhi.
- HILLING, A. (2007). "Income Taxation of Derivatives and other Financial Instruments– Economic Substance versus Legal Form", JIB Dissertation, Series No:042, Jönköping University.
- MACKENZIE, B. (2013). Wiley IFRS 2013: Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards. 10 Edition. Wiley.
- MANCHIRAJU, H., PIERCE, S., SRIDHARAN, S.S. (2012). The Economic Substance of Derivatives, Indian School of Business and Northwestern University, <http://events.isb.edu/Accounting-ResearchConference/File/Derivativespaper.pdf>. Erişim tarihi: 16 Mayıs 2017.
- MIRZA, A.A., ORRELL, M., HOLD, G.J. (2008). IFR Practical Implementation Guide and Workbook, Second Edition, Wiley.
- RAMIREZ, J. (2015). Accounting For Derivatives: Advanced Hedging Under IFRS 9, Second Edition, John&Wiley Sons Inc., USA.
- SELVİ, Y. (2000). Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, ARC Yayınları, Yayın No:5, İstanbul.
- SELVİ, Y. (2016). Türev Ürün Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi, <http://www.riskonomi.com/wp/?p=998>. Erişim Tarihi: 25 Mart 2016.
- TÜREL, A. (2008). Riskten Korunma Muhasebesi ve Finansal Tablolarda Raporlanması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul.
- Uluslararası Muhasebe Standardı 32: "Finansal Araçlar: Sunum", Resmi Gazete,28 Ekim 2006, Sayı:26330.
- Uluslararası Muhasebe Standardı 39: "Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme", Resmi Gazete, 3.11.2006, Sayı:26335.
- Uluslararası Finansal Raporlama Standardı 7: "Finansal Araçlar: Açıklamalar", Resmi Gazete, 30.1.2007, Sayı:26419.
- Uluslararası Finansal Raporlama Standardı 9: "Finansal Araçlar", Resmi Gazete, 19.1.2007, Sayı:29953.
- VASARHELYI, M. (1981). Academic Research in Accounting and Auditing, Handbook of Accounting and Auditing. Ed. Palmer Burton, J.C.R.E., R. S. Kay, Warren Gorham, and Lamont. Chapter 48, Boston.
- IFRS 9 Project, <http://ifrs.org>. Erişim Tarihi: 20 Mart 2017.